

A tartós átmenet parasztpolitikája: Fehér Lajos kuláktézisei ^[1]

1953 közepén az „új szakasz” kezdetével a Rákosi-korszak számos ellentmondása feloldhatóvá vált. A kommunista párt agrárpolitikájához kapcsolódó leglényegesebb elméleti kérdések rendezésére azért volt ekkor szükség, mert a hosszabb időre tervezett átmeneti időszakban stabilabbá kívánták tenni az agrártermelést. Az MDP parasztpolitikájának a „kulákkérdés” volt az egyik gyújtópontja, amellyel valamilyen módon elméleti-ideológiai téren is foglalkozni kellett az „új szakaszban”. 1953 októberében egy munkacsoport résztémájaként osztották ki feladatul Fehér Lajos számára a kulákpolitika egyes kérdéseinek a tézisszerű kidolgozását.

1953 közepén az „új szakasz” kezdetével a Rákosi-korszak számos ellentmondása feloldhatóvá vált. A kommunista párt agrárpolitikájához kapcsolódó leglényegesebb elméleti kérdések rendezésére azért volt ekkor szükség, mert a hosszabb időre tervezett átmeneti időszakban stabilabbá kívánták tenni az agrártermelést. A párt- és államapparátusban kötelező módon fogalmazódott meg a sztálinista-rákosista politika kritikája, miközben új irányelveket próbáltak meghatározni a hibák kijavításával. 1953 őszén a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) kulákpolitikája téziseinek a kidolgozásával az újságíró Fehér Lajost bízták meg, aki a Szabad Föld felelős szerkesztője volt.

A mezőgazdaság kollektivizálása során felgyorsult a „termelőszövetkezetek” kampányszerű szervezése, s ezzel együtt a kizsákmányolónak titulált, „kuláknak” minősített parasztság birtokainak a felszámolása is. A „kulákkérdés” jelentős részét 1953-ra vagy kollektív nagyüzemi használatba vették át, vagy pedig állami tartálékfölddé nyilvánították.[1] A történelmi elemzések egy része azonban csak az 1953-ig tartó időszakra összpontosít az „új szakasz” intézkedéseit is beleértve, holott a „kulákság” megpróbáltatásai nem értek véget az 1953-as évvel.[2]

Az MDP parasztpolitikájának a „kulákkérdés” volt az egyik gyújtópontja, amellyel valamilyen módon elméleti-ideológiai téren is foglalkozni kellett az „új szakaszban”. 1953 októberében egy munkacsoport résztémájaként osztották ki feladatul Fehér Lajos számára a kulákpolitika egyes kérdéseinek a tézisszerű kidolgozását.[3] Mindez egy szerteágazó munka része volt, amely az „új szakasz” átmeneti voltát volt hivatott agrárelméleti értelemben megtámogatni. Az enyhébb agrárpolitika folytatásaként a „kapitalizmusból a szocializmusba” történő fokozatosabb átlépés idejére az elméleti témák és kérdések tézisei alappillérei is lehettek egy jövőbeli nagyobb volumenű agrár- és szövetkezetpolitikai programnak. Miért épp Fehér Lajos készíthette el a párt kulákpolitikájának a téziseit? Mi jellemezte az MDP kulákpolitikáját 1948 és 1953 között, illetve 1953 után?

A kommunista párt 1948-tól nyíltan rátért a „kulákság”, mint osztály gazdasági, politikai és kulturális korlátozására. A második fázisban tervezték a tömeges kollektivizálás során a birtokai gyorsított ütemű likvidálását, vagyis a „kulákok” mezőgazdasági termelőeszközeinek gyakorlatilag kárpótlás nélküli, alapvetően adminisztratív módszerek által történő elvételét a „termelőszövetkezetek” és állami gazdaságok számára. A szovjet minta adott volt, így az egyre éleződő vidéki osztályharc volt a propaganda szerint az egyik oka annak, hogy a parasztságokat termelőszövetkezetekbe vonják össze. A „kulákbirtokok” földjeit és eszközeit a létrehozandó kollektív gazdaságok voltak hivatottak átvenni és használni. A kulákpolitika végrehajtása a gyakorlatban szélsőséges irányt vett, ennek pedig negatív hatásai voltak a mezőgazdasági termelésre és az agrártársadalomra. Egyrészt, a termelés csökkenése által hiányzó árumennyiséget nem tudta pótolni a „szocialista szektor”, másrészt pedig egyre több középparaszttal is „kuláknak” minősítettek, miközben a „kulák” személyek egy része kisebb birtokkategóriába került a likvidálás által.

Az MDP agrárelmélete mélyen merített a szovjetből. A sztálinista évek során felszínre kerültek azok az ellentmondások, amelyek az elmélet és gyakorlat ellentétjeiből fakadtak. Így például sokak számára világos lehetett, hogy a munkás-paraszt szövetség nem erősödött, hanem gyengült, és hogy az úgynevezett lenini hármast sem alkalmazták megfelelően. A „kulákság” idő előtti likvidálása elméleti síkon veszélyeztette a fokozódó osztályharc teóriáját a kényszerkollektivizálás kontextusában. Mindebből adódóan a párt kulákpolitikája az apparátuson belül nézeteltérésekhez vezethetett, ellenvélemény alakulhatott ki, továbbá a likvidálás is elégedetlenséget válthatott ki egyes körökben. Ez lehetett az egyik oka annak, hogy történtek kísérletek a likvidálás lassítására, a „törvényesség” betartására és megerősítésére 1953 előtt, és hogy a kibontakozó válság során 1952-től a korrekciók részeként ez a kérdés is napirendre került.

Fehér Lajos (1917–1981) életútját tekintve az agrártörténelmi szakirodalomban eddig nem említett részlet, hogy két Fehér Lajos nevű ember is tevékeny volt a sztálinizmus éveiben a mezőgazdaság területén. Feltehetőleg már a negyvenes évek végétől, az ötvenes évek elejétől az MDP Központi Vezetőség (KV) Mezőgazdasági Osztályának[4] a munkatársa volt egy személy, akit Fehér Lajosnak hívtak. Ő 1956 októberéig dolgozott az osztályon. Számos 1953-ban és 1954-ben keletkezett dokumentumban, az újságíró Fehér Lajos közreműködése miatt, vagy mindkét Fehér Lajos neve mellett, vagy pedig csak az egyikük neve mellett szerepelt zárójelben az, hogy melyikükről is volt szó. Az egyiknél azt írták oda, hogy *Szabad Föld*, később pedig azt, hogy *Szabad Nép* (az újságíró Fehér Lajos 1954 júliusától a *Szabad Népnél* dolgozott a szerkesztőbizottság tagjaként és az agrárrovat vezetőjeként 1955 áprilisáig).[5] A másik személynél általában az került feltüntetésre, hogy Mezőgazdasági Osztály. Felvetődik a kérdés, hogy ha nem jelölték, hogy ki volt a szóban forgó személy, akkor mi alapján különböztethető meg, hogy melyik Fehér Lajos vett épp részt egy ülésen, vagy, hogy melyikük volt a szerzője egy adott cikknek 1948/1949 és 1956 között?

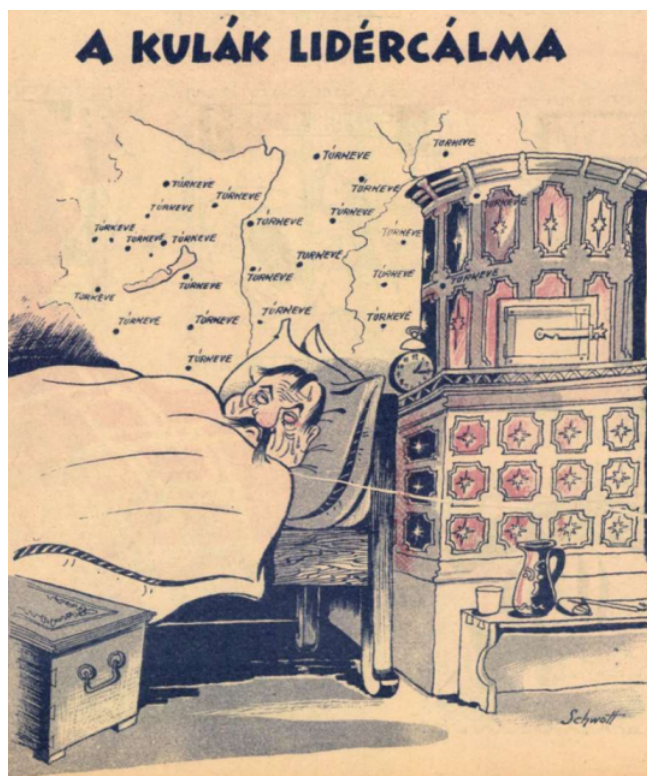
Az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottsága üléseinek a jegyzőkönyvei szerint Fehér Lajos rendszeresen volt jelen az üléseken 1948 decemberétől 1951 szeptemberéig.[6] Lehetséges, hogy mivel Matolcsi János és Sándi Ottó (mindketten az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának a munkatársai voltak) is részt vett az üléseken, s az ő nevük mellett szerepel többször is Fehér Lajos neve, ezért a velük egy szervezeti egységben dolgozó Fehér Lajos volt az üléseken jelen lévő illető. Természetesen mindez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az újságíró Fehér Lajos vett részt az üléseken, vagy mint rendes tag, vagy pedig mint meghívott személy.[7]

Az újságíróból lett agrarpolitikus Fehér Lajos 1959-ben.
Forrás: Hajdú-Bihari Napló, 1959. augusztus 1. 1.

Az újságíró Fehérnek tulajdonítható cikkek és írások közül az 1948 és 1953 közötti időszakra vonatkozóan kiemelhetők a termelészövetkezetek létrehozását és működését taglaló, vagy például a Szovjetunióban járt parasztküldöttség tagjaként az ott szerzett tapasztalatokról írt tudósítások.[8] Utóbbi témában Fehértől még egy könyv is megjelent 1952 folyamán *Szovjet tapasztalatokkal a szocialista mezőgazdaságért* címmel.[9] 1952 júliusában került Fehér egy cikke a *Szabad Föld* hasábjaira a párt kulákpolitikájához kapcsolódóan, majd pedig 1954 első felében két írása is megjelent e tárgyban.[10] 1953 közepén a megyei titkárok számára szerveztek például értekezletet a soron levő mezőgazdasági munkákról. A tervezett résztvevőkről készült névjegyzékben mindkét Fehér Lajos neve megtalálható.[11] Később, az 1953 őszi kezdődő elméleti munkálatok során a jegyzőkönyvekben és egyéb iratokon is jelölték, hogy melyik Fehér Lajosról volt éppen szó. Az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának munkatársai is írtak cikkeket a termelészövetkezetekhez kapcsolódóan. A pártapparátusban dolgozó Fehér Lajos 1952/1953-ban az osztály termelészövetkezeti alosztályát vezette, illetve később – a *Dunántúli Napló* cikkei szerint – lehetséges, hogy rövid ideig 1954/1955-ben még az osztály vezetésével is megbízták.[12] Különös egybeesés, hogy épp ezen az osztályon volt 1956 után az újságíró Fehér Lajos is aktív. A szakirodalomban fellelhető állítás, amely szerint az 1956. október 22–23-i, a megyei pártbizottságok első titkárainak és mezőgazdasági osztályvezetőinek tartott országos értekezleten az újságíró Fehér Lajos vett részt, bizonyosan téves.[13]

Mivel a párt hivatalosan a „kulákság” korlátozásának a politikáját követte, ennek megfelelően szórványosan elítélték a „kulákgazdaságok” likvidálását, mint a baloldali elhajlás színtörőjét. Elítélték ugyanakkor a jobboldali elhajlást is, amivel elsősorban a „kulákokkal” történő megalkuvást azonosították. A párt agitációs és propaganda célból megjelentetett broszúráiban megtalálhatóak a parasztpolitika végrehajtásában bekövetkezett „elhajlások” bírálata, kritikája.[14] 1949-től történtek kísérletek a likvidálás korlátok között tartására, lassítására és beszüntetésére. Vizsgálták ebben az összefüggésben a párt viszonyát a középparasztsághoz is.[15]

„Kulák” karikatúra – utalással Törvénye „termelőszövetkezeti várossá” alakítására.
Forrás: Ludas Matyi, 1951. 8. sz. 3.

1949 áprilisában került az MDP Titkárságának a napirendjére egy javaslat a kulákkorlátozás során előforduló baloldali elhajlások kérdéséről. A javaslattevők elítélték a „kulákok” likvidálását, és azt tervezték, hogy a helyi szerveket fokozottabb mértékben fogják instruálni a párt falusi politikájáról. A dokumentum egyik pontja alapján kötelező lett volna az alispáni határozat is a „kulákok” ingó és ingatlan vagyonának az igénybeviteléhez. A Titkárság azonban elvetette egy ilyen értelmű rendelet kiadását.[16] Majdnem kerekén egy év múlva került a Titkárság elé a Hajdú-Bihar megyei kulákklikvidálásokról egy jelentés. A „kulákok” birtokainak a felszámolását, amit hivatalosan, a valóság elkendőzésének szándékával „önkéntes földfelajánlásnak” neveztek, a helyi szervek igyekeztek felgyorsítani. A pártközpont 1950 márciusában elvetette a tömeges földfelajánlások formájában történő kulákklikvidálást, és a megyei esetek kivizsgálására egy bizottság kiküldéséről határozott.[17]

Az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottsága elé 1950. március 20-án került a párt mezőgazdasági és szövetkezeti osztályának a jelentése és javaslata a „kulákság” korlátozásáról, illetve a végrehajtásban mutatkozó hibák, valamint hiányosságok kiküszöböléséről. Az osztály munkatársai szerint a „kulákok” kiszorításában „előreszaladás” történt, viszont az alapvető politikai irányt és a rendelkezések végrehajtását jónak ítélték meg. A hibákat részben az „ellenesleges” agitációnak és a kispolgári hivatalnok elemeknek tulajdonították. A felelősség hárítása reflexszerű módon kódolva volt az apparátusban a „fokozódó osztályharc” ideológiai korlátai között. Mindemellett azonban a baloldali elhajlás, a párt parasztpolitikájának a szektaszellemű elferdítése is az okok között szerepelt. A Titkárság által kiküldött bizottságnak meg kellett vizsgálnia a megyei eseteket, és később a vizsgálat eredményének megfelelően egy átdolgozott jelentést kellett az MDP Politikai Bizottsága (PB) elé terjeszteni. Felmerült az is, hogy a „kulákok” ingó és ingatlan vagyonának az igénybeviteléhez a megyei mezőgazdasági igazgatóság vezetőjének a hozzájárulása is szükséges legyen.[18]

1950. március 23-án került a Politikai Bizottság napirendjére az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának a jelentése a „kulákság” korlátozásáról. Megállapítást nyert, hogy sok helyen adminisztratív eszközök (adózás, begyűjtés stb.) alkalmazása által, erőszakkal és fenyegetéssel vették rá a „kulákokat” arra, hogy földjüket adják át, „ajánlják fel” az állam számára. A PB elfogadta a javaslatokat a hibák orvoslására, s így a megyei mezőgazdasági igazgatóság/mezőgazdasági osztály vezetőjének az engedélyére is szükség volt a jövőben, ha egy „kulák” földjét igénybe vették, vagy ha egy „kulák” felajánlotta földjét.[19] A PB határozatának megfelelően a Minisztertanács kiadott a megyei mezőgazdasági igazgatóságoknak egy belső rendeletet, míg a Földművelésügyi Minisztérium levelet küldött a termelőszövetkezeti csoportoknak, a Belügyminisztérium pedig belső rendelkezést adott ki a „kulákokkal” kapcsolatos bánásmódról.[20]

Kérdéses, hogy a megyei szintű ellenőrzés szigorításával milyen mértékben tudták a törvényes keretek között tartani a „kulákok” likvidálását az egyes megyékben, és hogy a fokozottabb kontroll milyen hosszú ideig volt érvényben. A „kulákok” földfelajánlása folytatódott és folyamatosan csökkent a birtokukban lévő mezőgazdasági ingatlanok területe. Az 1951-ben megjelenő brosrúrkban a baloldali és a jobboldali elhajlásokat is elítélték, azonban a Politikai Bizottságnak a határozata az év szeptemberében már előrevetítette a likvidálás távlati tervének az igényét.[21]

1951 tavaszán került előtérbe, hogy a „kulákok” likvidálása valamiképp a kollektivizálás menetrendjébe be legyen illesztve.[22] Az „igény” erre abból eredt, hogy a „szocialista termelőszövetkezeti községekben/városokban” teljesen megszüntetendőnek tartották a „kulákbirtokokat”. Mindezt egybeköthették a korábban kezdődő kitelepítésekkel. Az ellentmondásos politika végrehajtásához a radikális lökést az MDP 1951. február 24. és március 2. között megrendezett II. kongresszusa adta. A párt országos tanácskozására, illetve annak nyomán nem csak tervfelemelések történtek, hanem a kollektivizálás során is gyorsabb eredményeket kívántak elérni. A Földművelésügyi Minisztérium már 1951 elejétől engedélyezhetett általános földösszevonásokat, tagosításokat azokban a községekben, amelyekben a gazdálkodók többségét termelőszövetkezetbe kényszerítették.[23] A helyenként tömeges jellegű kollektivizálás által „szocialista községeket/városokat” hoztak létre, az első ilyen település Törvény volt 1951 tavaszán.[24] A párt 1951 szeptemberében nem csak a kulákpolitikát, hanem a termelőszövetkezeteket érintően is hozott döntéseket.[25]

Az MDP Politikai Bizottsága 1951 áprilisában úgy határozott, hogy „A kulákok kérdésében követendő politika részleteit ki kell dolgozni, különösen a szocialista városokra és községekre vonatkozóan.”[26] A határozatnak megfelelően a párt mezőgazdasági osztálya kidolgozott egy javaslatot, amelyet 1951 szeptemberében a PB elfogadott, ugyanakkor további tervek kidolgozásáról is határozott:

„A Politikai Bizottság megállapítja, hogy az előterjesztés valóban csak a kulákság elleni harc egyes kérdéseivel foglalkozik és ezért szükségesnek tartja olyan dokumentum kidolgozását, amely felöleli a kulákság elleni harc távlati kérdéseit is, vagyis azt, hogy hogyan, milyen eszközökkel, milyen módszerekkel fog történni az átmenet a kulákság korlátozásának és kiszorításának politikájáról, a kulákságnak, mint osztálynak felszámolásához és hogyan fog végbemenni Magyarországon a kulákság felszámolása. Ez utóbbi kérdéseket a kidolgozandó dokumentum csak nagy vonásokban tárgyalja.”[27]

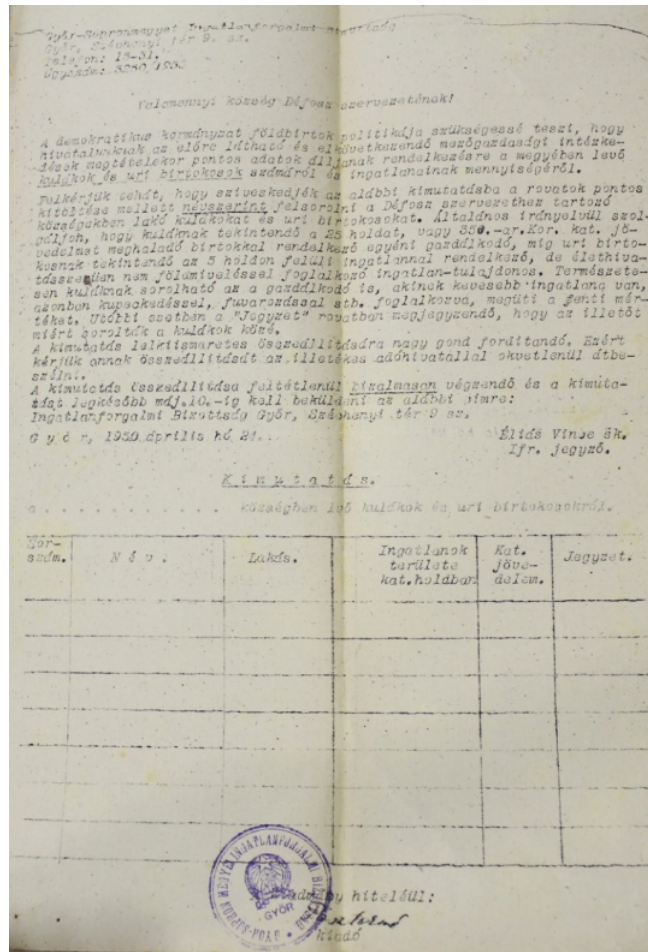
A PB a határidőt a dokumentum kidolgozására 1951. november 1-ével szabta meg. Az MDP vezetése 1952-ben tért volna rá a teljes kollektivizáláshoz vezető tömeges termelőszövetkezeti szervezésre és ezzel párhuzamosan a „kulákság” likvidálására.[28] A kulákpolitikai irányelveket 1952 közepére beintegrálták a tömeges kollektivizálás terveibe.[29] 1952 júliusában azonban párthatározat született a mezőgazdaság átalakításának a lassításáról, és így a „kulákság” likvidálásának az elhalasztásáról is.[30]

Az MDP kulákpolitikáján belül a likvidálás a kutatások aktuális állása szerint különböző módon jelent meg a szakirodalomban. Kétségtelen, hogy a „kulákbirtokok” felszámolása 1953-ig folyamatos volt. Nagy József arra a megállapításra jutott, hogy a párt hivatalosan a „kulákoknak” a korlátozását hirdette, a likvidálásuk kérdése pedig egyetlen egyszer, 1951 szeptemberében került csak napirendre.[31] Ezzel szemben Hartó Zsuzsa a *Kulákok, kitelepítések* című írásában evidenciaként tárja

az olvasó elé azt, hogy Gerő Ernő 1952 júliusában meghirdette a „kulákság” likvidálását.[32] Hegedüs András 1952. május 20-i keltezéssel készített egy javaslatot a tömeges kollektivizálásra és a „kulákság” likvidálására. Gerő 1952. május 23-án írt egy feljegyzést Rákosi Mátyás számára, amelynek a másolatát Hegedüs András is megkapta, s amelyben számos ponton keresztül megindokolta az átalakítás ütemének a lassítását és a „kulákság”, mint osztály felszámolásának gyakorlatilag az elhalasztását. Sőt, Gerő a feljegyzésében rámutatott az eredeti kulákpolitikai elképzelésekkel kapcsolatos elméleti bonyodalomra: „Már az a tény, hogy azok száma, akik földterületük szerint kulákok, a legújabb adatok szerint 22.000-re csökkent, azt mutatja, hogy a kiszorítás igen jelentős méreteket ölt s talán nem is kerül sor nálunk a kulákság hirtelen, rohamszerű likvidálására.”[33]

Minden bizonnyal a pártfőtitkárnak küldött levél és az az alapján hozott belső döntés hatására 1952. június 2-i dátumozással több ponton a májusi javaslatnak az ellenkezőjéről készült előterjesztés, amely lényegében a kollektivizálás lassítását irányozta elő úgy, hogy az vagy 1956-ban, vagy pedig 1957-ben fejeződött volna be. A „kulákság” likvidálásának a kérdésére ebben a dokumentumban nem tértek ki.[34] A PB 1952. július 17-én határozott a kollektivizálás ütemének a csökkentéséről. Hantó Zsuzsa szerint Gerő Ernő 1952. július 10-én készített egy feljegyzést Hegedüs András számára, amelyben részben azt a tervezetet bírálta, amelyet épp az ő javaslatára készített el Hegedüs.[35] A különvétel a fentebb említett és a Hantó által hivatkozott tervezet között az lehetett, hogy utóbbi tartalmazhatta a „kulákság” fokozatosabb likvidálásának a koncepcióját. S mivel a júliusi PB határozat a „kulákkérdésre” nem tért ki, ezért valószínűsíthető, hogy a kollektivizálás ütemváltozásához igazodva külön próbálták meg kidolgozni a kuláklíkválás programját. Ez a dokumentum lehetett az, amelyet szintén Hantó Zsuzsa említett írásában, s amely 1952. augusztus 4-i keltezésű. Az elképzelések szerint háromlépcsős lett volna a „kulákság” felszámolása: (1) a természetbeni és pénzbeli hátralékok behajtása, (2) a földek elvétele „földfelajánlatás” által, és (3) a „kulákok” eltávolítása a mezőgazdaságból.[36] Sem a levéltári források, sem pedig a legfrissebb munkák a szakirodalomban nem utalnak arra, hogy a pártvezetés egy ilyen javaslatot 1952 őszén vagy telén elfogadott volna.

Az alapvető irányelvek adottak voltak, az életbe léptetett rendszabályoknak, főként adminisztratív intézkedéseknek a szélsőséges végrehajtása azonban „idő előtti” likvidálásokhoz vezetett.[37] Az aktuális helyzetnek megfelelő kulákpolitika meghatározása így rendkívül problematikus feladattá vált, amit jól érzékelt például az, hogy már a „kulák” definiálása is igencsak nehézkes volt 1948/1949-ben.[38] A „kulákok” birtokainak korai felszámolását nem lehetett meg nem történné tenni, viszont a kommunista pártállamnak szüksége volt a vidéki ellenségképre. A „kulákká” nyilvánított középparasztok ügyeit pedig orvosolni kellett.

Községi szintű „kuláknévjegyzék”, 1950.
 Forrás: HU-MNL-GyMSMGyL-XXIV. 202. (9. doboz)

A kiszélesedő gazdasági válság korrekciókra készítette a pártvezetést, ezért a kulákpolitikát is a változtatásokhoz mérten át kellett gondolni. A likvidálást kritizálták, miközben a korlátozásra helyezték a hangsúlyt.[39] A Titkárság 1952 decemberére elkészült 1953. első negyedévi munkaterve tartalmazta 1953. februári határidővel egy anyag kidolgozását a kulákpolitika egyes kérdéseinek a rendezéséről.[40] A kuláklistán felülvizsgálata már 1951 folyamán előtérbe került.[41] Az MDP II. kongresszusa után, Rákosi Mátyás intencióinak megfelelően elkezdődött a kuláklistán készítése, illetve a meglévő regiszterek felülvizsgálata is.[42] A cél kettős volt, az egyik, hogy az 1948/1949-es állapotnak megfelelően kimutassák, hogy ki volt a kritériumoknak megfelelően a „kulák” a birtokcsökkenés ellenére, illetve, hogy ki volt az, aki korábban sem számított „kuláknak” például középparasztként. Mindemellett továbbra is rákerülhetett bármilyen „osztályellenség” a névjegyzékekre. A „végleges kuláklistán” felfektetése, a többszöri utasítások eredményeként, 1953 tavaszán folytatódott és júniusra/júliusra készültek el teljesen.[43] A párt 1953. március eleji határozata a „kulákokról” a törvénytelenégeket és a likvidálást is elítélte, az 1952. májusi kuláklíkválásról szóló javaslaton alapuló részt pedig kihagyták a szövegből.[44]

A Titkárság 1953 áprilisára elkészített 1953. második negyedévi munkatervében május 20-i határidővel egy olyan jelentés beadása szerepelt, amely egyértelműen a kulákpolitikában bekövetkezett enyhülés hatására már korrekciós szándékot fejezett ki.[45] Az Államgazdasági Bizottság 1953. második negyedévi munkaterve szerint a jelentés eredetileg május 8-án kellett volna, hogy a bizottság napirendjére kerüljön. Az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának a jelentése a „kulákság” elleni adózási és begyűjtési túlkapasokról 1953. június elejére készült el végleges formájában. [46] A beszámolóban a következő konklúzióra jutottak: „A kulákkorlátozás jelenlegi időszakában a gyors kiszorítás ütemét megfelelő intézkedésekkel, a túlkapasok, a torzítások kiküszöbölésével lassítani kell.”[47] Az osztály munkatársai többek között azt javasolták, hogy az illetékes szervek összhangba a „kulákok” termelését az adózási és begyűjtési kötelezettségekkel. Erre 1953. augusztus 31-ig kellett volna egy javaslatot kidolgozni. Továbbá a földfelajánlások megszigorítását, illetve az igazságtalanul kivetett és megállapított tartozások és hátralékok törlesztését is előirányozták.[48] Az osztály jelentése 1953. június 5-én került volna az Államgazdasági Bizottság elé, azonban az nem került ekkor sem napirendre.[49] A szovjet vezetés május végén utasította Rákosi Mátyást arra, hogy gazdaságpolitikai változásokra lesz szükség. Ennek szellemében össze is hívtak egy PB ülést 1953 júniusának elején, azonban ekkor csak kevés érdemi döntés született.[50] Kiszeljov szovjet nagykövet feljegyzései szerint Gerő Ernő, az MDP gazdaságpolitikájának fő irányítója 1953 májusában azt állította, hogy a „kulákság” likvidálására majd csak a második ötéves terv végrehajtása során fog az MDP rátérni.[51]

Jelentősen korlátozták a földfelajánlásokat, miközben a „kulákok” adó és beszolgáltatási terheinek a vizsgálatával szinte párhuzamosan folyó ügyvezett kulákszámláltatás során a párt- és államapparátus nem tudott jelentős sikereket felmutatni.[52] Összességében az MDP átmenetileg a likvidálással szembeni többszörös hatóerő következtében a korábban megfogalmazott felszámolási célkitűzésekkel ellentétes intézkedésekre kényszerült. Rendezni tervezték az adózást, a begyűjtést, a kuláklístat, és a földfelajánlás kérdését is.

Az „új szakasz” meghirdetések elítélték a korábbi szélsőséges kulákpolitikát, a kuláklístat megszüntették, az 1953 közepére elkészült véglegesnek tekintett nyilvántartásokat központilag összegyűjtötték.[53] A gazdálkodók az elvesztett földek egy részét visszaigényelhetők, ekkor még „kulák” birtokosok is kaphattak vissza ingatlant a rendelkezések szerint.[54] A párt kulákpolitikájának a kérdéseit az „új szakasz” tartósabb átmenettel számoló időszakára elméleti-ideológiai és gazdasági téren is széleskörűen látták rendezni.[55] A pártközpont mezőgazdasági osztályán 1953 végére készültek el azok a javaslatok, amelyek a „kulákok” korlátozását és a középparasztok „kuláktérhelésének” a problémáit taglalták. Előbbi tárgyban 1954 januárjában hozott határozatot a Központi Vezetőség.[56]

A kulákpolitikával kapcsolatos előterjesztések kidolgozásával párhuzamosan folyt egy széleskörű elméleti munka is. A Politikai Bizottság 1953. október 14-i ülésén került napirendre az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának a jelentése és határozati javaslata a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól. A PB olyan határozatot hozott, amelynek értelmében az „új szakaszban” előtérbe kerülő elméleti kérdések feldolgozására 5–6 tagú munkabizottságokat kellett létrehozni.[57] A munkás-paraszt szövetség és mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének kérdései elnevezésű munkacsoportnak a hat tagja közül az egyik az újságíró Fehér Lajos volt. Az ő részétől a munkaterv szerint az f) pont lett, a következő címmel: *A kulákság helyzete és a falusi osztályharc*. [58] Ez a pont az eredeti témavázlatban nem szerepelt, de mivel a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségessége és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előfeltételei című pontokat összehozták, a hatodik részmaként a kulákpolitikával kapcsolatos kérdéskört jelölték meg. A Fehér Lajos politikai véleményét osztó Dégen Imre A *munkás-paraszt szövetség kialakulása és fejlődése* című részmaként kapta kidolgozásra.

A részmaké tézisszerű megírása, megvitatása, összedolgozása és véglegesítése 1953. december 24-ig kellett, hogy megtörténjen. Fehér Lajos november 17-i határidőre készítette el a viszonylag rövid, négy oldalas írást *Kulákkorlátozási politikánk néhány kérdése* címmel.[59] Az anyagot a munkabizottság az 1953. november 24-i ülésén vitatta meg. Négy vitás pont körül csoportosultak azok a lényeges kérdések, amelyek mentén Fehérnek át kellett dolgoznia december 12-i határidővel a „kuláktéziseket”. Így például tisztázandó volt az, hogy milyen változtatások voltak szükségesek a kulákkorlátozás módszereiben, továbbá a középparasztság és a kulákkorlátozás összefüggéseit is kifejthetőnek tartották, vagy például, hogy mikor kerülhet sor a „kulákok” likvidálására és milyen körülmények között. A végleges, elkészült anyag 1953. december 16-i keltezésű (lásd: **1. sz. dokumentum**).[60]

A rákosista politikai restaurációs kísérlet során felerősödött a kulákkellenesség a párt- és államapparátusban: 1955-ben folytatódott a „kulákok” kitelepítése.[61] Az 1955. márciusi, a rákosista-sztálinista irányvonalat megerősítő párthatározat után készült egy összefoglaló a falusi osztályharcról. Ebben a „kulák”, mint osztályellenség korlátozásának a szükségességét emelték ki, többek között a politikai harc terén.[62] 1956-ban megakadt a visszarendeződés, és folyamatba lendült a desztalinizáció, s ennek hatására és megfelelően a párt mezőgazdasági osztálya elkészített egy feljegyzést a „kulákságról”, amelyben sokkal puhább, engedékenyebb kulákpolitikai javaslatok fogalmazódtak meg. Így például lazítani tervezték a „kulák” fogalmot, javasolták a „kulákadó” eltörlését, bizonyos esetekben lehetővé kívánták tenni, hogy „kulák” is termelőszövetkezet tagja lehessen, továbbá a „kulákká” nyilvánított középparasztokat rehabilitálni tervezték úgy, hogy gazdasági kártérítést is kaphattak volna.[63]

Az 1956. október-novemberi forradalom és szabadságharc után korlátozott mértékben ismét megerősítették a politikai és gazdasági konszolidáció érdekében a magángazdaságokat. „Kulákok” ekkor már nem kaphattak vissza földet. 1956 decemberében az Intéző Bizottság első napirendi pontjában tárgyalta a készülő kormánynyilatkozat legfőbb téziseit. Az ülés jegyzőkönyve szerint Fehér Lajos a mezőgazdaság fejlesztése című pontnál a kártalanításról szóló részhez hozzáfűzte, hogy a kártalanításból a „kulákok” és a tisztviselők nem részesülhetnek.[64] A „kulákbirtokok” likvidálása részben az 1957-ben elfogadott és hatályba lépett jogszabályokkal lett legalizálva, megerősítve.[65]

Dokumentum

1.

A kulákkorlátozási politika néhány kérdése /tézisek/

1./ A felszabadulás utáni első esztendőben a kulákság gazdasági és politikai ereje tovább nőtt a faluban. Megszabadulva a nagybirtok konkurenciájától, kihasználva a demokrácia által a parasztságnak nyújtott termelési előnyöket, a kulákok tovább gazdagodtak. A háborús inségnek s ezt követően az inflációnak elsősorban ők voltak a vámszedői. Nemcsak gyorsan újjalakították háborús sújtotta gazdaságukat, hanem bővítették is, jószágot és földet vásároltak. Az 1948-ban felvett statisztika szerint az ebben az évben lebonyolódott ingatlan adásvétel szerződéseknél túlnyomórészt kulák volt a vevő.

A kulákok gyors meggazdagodásával természetesen együtt járt a kizsákmányolás erősödése: 1948-ban a kulákgazdaságok együttvéve 101.000 alkalmazottat tartottak s egyre fojtogatóbbá vált az iga- és vetőmaguzsorájuk is.

A gyors vagyonosodással együtt nőtt a nagygazdák politikai befolyása is a faluban. Főleg az 1945. évi, de még az 1947-es választásokon is számos kulák képviselő jutott be a parlamentbe. Az 1945-ös választásokon többségre jutott Független Kisgazda Pártban, annak jobbszárnyán keresztül, a kulákság komoly befolyásra tett szert a parasztság körében. A Kisgazda Párt helyi szervezetének elnökei nagyon sokhelyt a nagygazdák közül kerütek ki. A reakciós Paraszt Szövetség által célul kitűzött hírhedt „parasztegység” megteremtése lényegében a kulákság vezetése alá akarta helyezni a parasztságot.

A kulákság – a falu kapitalistái – gazdaságilag tovább erősödve, politikai pártjukon a Paraszt Szövetségen keresztül mindjárt a földreform után megkezdte a harcot a földreform vívmányai ellen, az újgazdák, a szegényparasztok ellen, a Kommunista Párt szocialista jellegű követeléseivel szemben.

Nyilvánvaló, hogy amikor a fordulat éve után pártunk és munkásosztályunk falun is hozzáfogott a szocializmus építésének előkészítéséhez: nem nézhette tovább tétlenül a kizsákmányoló kulákság erejének gyors növekedését s rá kellett térnie a korlátozás politikájára. Rá kellett térni azért is, mert a középparasztság megnyerését, a vele való szövetség kiépítését nem tűzhette ki anélkül, hogy a szegényparasztságra támaszkodva, a korlátozó rendszabályok felhasználásával állandó harcot ne folytasson a kulákság gazdasági erejének gyengítéséért, politikai befolyásának elszigeteléséért a faluban.

2./ A kulákkorlátozási politika alkalmazására 1948-ban tértünk rá. A földnélküli mezőgazdasági munkások és a szegényparasztok a legteljesebb mértékben helyeselték a politika elkezdését, mert hisz megszabadultak az igaüzorától, a zsíros parasztknál az állami beavatkozás /különböző munkabérléteket/ eredményeként emberi körülmények közé kerültek.

Nagy jelentősége volt a politika elkezdésének a termelőszövetkezeti mozgalom elindítása szempontjából is: az első termelőszövetkezetek az 1948 őszén az előhasználati jog útján igénybevevtek kulák nagybirtékeken – összesen 240.000 kat. hold területen – alakultak meg. Földnélküli mezőgazdasági munkások és újgazdák alakították meg ezeket.

A korlátozási s egyben kizsákmányolási politika eredményeként bekövetkezett kulák földfelajánlásoknak komoly szerepük volt később az állami gazdaságok hálózatának kiépítésénél is, hiszen mi a földreformban szinte kivétel nélkül az összes nagybirtokot felosztottuk és nem maradt föld a későbbi időben szervezendő állami gazdaságok számára.

3./ Korlátozási politikánk gyakorlati végrehajtásában a későbbi évek során azonban egyre jobban megmutatkoztak annak árnyoldalai is. Ezek eredményeként a kulákgazdaságok földterülete az 1948. évi 3,1 millió kat. holdról 1953-ra 633.000 kat. holdra, szántóterülete 477.000 kat. holdra csökkent. Egy kulákgazdaságra jelenleg országos átlagban 11,7 kat. hold esik. Alapvetően megváltozott a kulákgazdaságok megoszlása a földterület nagysága szerint is: míg 1948 előtt a 25 holdon felül gazdálkodó kulákgazdaságok arányszáma 62,3 százalék volt, 1952-re az ilyen gazdaságok száma lemerzsolódott 12,9 százalékra. A földterülettel bíró, ténylegesen gazdálkodó kulákok száma 38.000-re csökkent. A földdel egyáltalán nem rendelkező kulákok száma viszont 25.000-re nőtt. A kulákgazdaságokban 1948 előtt alkalmazott több mint 100.000-es munkáslétszám alig másfélezerre olvadt le.

E számok: tények. A tények azt mutatják, hogy a korlátozási politika során a zsíros parasztság gazdasági erejét nemcsak meggyengítettük, de – túlságosan is meggyengítettük. A korlátozás politikájáról átsaptunk a likvidálásra: évek során a kulákgazdaságok zömét likvidáltuk!

A korlátozási politika gyakorlati alkalmazása közben szem elöl tévesztettük azt a lenini útmutatást, hogy a nagyparasztok kisajátítása nem lehet a proletáriátus „közvetlen” feladata mindjárt a forradalom kivívása után. A gyakorlatban letértünk a sztálini parasztpolitika útjáról, mely szerint nem lehet a korlátozás politikájáról a kulákságnak mint osztálynak likvidálására áttérni mindaddig, amíg a mezőgazdaság tömeges kollektivizálásának nincsenek meg a feltételei: tehát még a dolgozó

parasztság zöme meg nem győződött a nagyüzemi szocialista földművelés helyességéről és rá nem tért a szövetkezeti gazdálkodás útjára. Ha szavakban ezt vallottuk és hirdettük is: a valóságban a kulákkorlátozási politikánk végrehajtása közben ténylegesen átugrottunk egy egész fejlődési szakaszt: a korlátozási szakaszt.

4./ Hol és mikor követtük el a hibát a kulákkérdésben?

Az elkövetett súlyos hiba elméleti gyökere ott van, hogy a fordulat éve után és ettől kezdve voltaképpen nem a középparasztsággal való tartós szövetség kiépítését tettük pártmunkánk központi kérdésévé a faluban, mint ahogy kellett volna, hanem a kulákveszély, tehát a kapitalista veszély eltűzése miatt a kulák elleni harcot tettük meg a falusi munkánk központi és döntő feladatává a szocializmushoz való átmeneti szakasz idején.

Ez a felfogás eltérést jelentett a lenini stratégiától s évek során óhatatlanul a likvidálás útjára való sodródást eredményezte a gyakorlatban.

A kapitalista veszély túlbecsüléséből folyt a másik alapvető hiba is: a kulák fogalom, a „kulákhatar” helytelen, antileninista meghatározása. A korlátozási politika egyetlen helyes értelmezése a zsirosparasztság kizsákmányoló ténykedésének és lehetőségeinek a korlátozása. A mi korlátozási politikánk azonban nem a kizsákmányolást, hanem a vagyonosodást korlátozta. A kuláknak pedig nem az a fő jellemvonása, hogy módos, vagyonos – mert hisz a középparasztság egy része is vagyonos – hanem az, hogy kizsákmányoló.

A kulák fogalom helytelen, merev, az élettől elszakadt, az íróasztalnál kiagyalt meghatározását az 1948. évi 9.000-es kormányrendelet foglalta rendszerbe és örökítette meg, amely ma is érvényben van. Az, hogy ki a kulák, fennálló rendelkezéseink elsősorban vagyoni helyzete alapján állapítják meg, aszerint, hogy földterülete eléri-e a 25 kat. holdat, vagy a 350 aranykoronát /a 9.000-es rendelet 1 §-a/, és csak másodsorban aszerint, hogy folytatott-e rendszeres, állandó jellegű kizsákmányolást. /2.§/

5./ A középparaszttal megnyerésének s egyidejűleg a zsirosparasztság ellen folyó harc sikerének egyik alapfeltétele, hogy helyes és világos legyen a középparaszttal elhatárolása a nagygazdáktól. Az 1948. évi 9.000-es kormányrendelet által megszabott merev, egyoldalú kulákhatar azonban ezt nem biztosította, sőt azt eredményezte, hogy nagyon sok módos középparaszttal raktak rá a kuláklírást, olyanokat, akik soha életükben cselédet nem tartottak és egyéb kizsákmányoló tevékenységet sem folytattak. A kulákká nyilvánítás a valóságban persze legtöbbször egyet jelentett a „proscribálással”, egy-két év alatt a likvidálással s gazdasági tekintetben a törvényen kívüli helyzettel...

A tényleges kulákhatar elmosódását erősítette az 1948-ban a 15 holdon felüli középparaszttokra kivetett „mezőgazdaságfejlesztési járulék” is, amelyet maguk a középparaszttok is szelvében hosszában „kulákadónak” kereszteltek el. Ez a hibás rendelkezés zavart okozott, s a középparasztság egy részét, éppen a módosabb középparaszttokat érzelmileg – ha átmenetileg is – a kulákok mellé állította.

A kulákoktól való helytelen elhatárolás tehát már eleve azt hozta magával, hogy a kulákoknak szánt ütések a kulákosított középparaszttokon keresztül a középparasztság egy részét is érte. Fokozta ezt a kuláklírást összeállításánál elkövetett durva túlkapások és törvénytelenések özöne. Ez félelmet és jogos sértődöttséget váltott ki nemcsak az érintett középparaszttokban, hanem egész rokonságukban is, s gyakran – éppen a kiterjedt rokonság révén – a fél faluban.

Elsősorban a merev, helytelen és igazságtalan kulákhatar miatt – amilyen nem volt sem a Szovjetunióban és más egyetlen népi demokratikus országban sem – de meg a nagyszámú visszaélés miatt is pártunknak nem sikerült a középparasztság cselekvő részvételét, harcos támogatását megnyernie a kulák elleni harcban.

Az a tény, hogy a zsirosparasztság elleni harcot kiszorítottuk a lenini hármasságból, a középparasztság megnyerésének általános kérdéséről és a korlátozási politikát öncélúan folytatva átcúsúztunk a kulákgazdaságok likvidálására: gyengítette a középparasztsággal való tartós szövetség megszilárdulását, lazította a munkás-paraszttal szövetséget.

6./ Hol következett be a likvidálás útjára való átcúsúzás?

Attól eltekintve, hogy a kulákhatar meghatározásunk nem volt helyes, a fordulat utáni első években a korlátozás politikáját lényegében helyesen alkalmaztuk. Az is helyes célkitűzés volt, hogy a korlátozási politikának egyben kiszorítási politikának is kell lennie, tehát az egyes gyengébb zsirosparaszttal gazdaságok kiszorítását, gazdasági lehetetlenülését is kell eredményeznie. Ilyen szempontból a korlátozó rendszabályok hatására bekövetkezett kulák földfelajánlásokat feltétlenül pozitívan kell értékelnünk, mint a falusi osztályharc törvényszerű melléktermékét a korlátozás idején. Részben azért, mert a föld felajánlások gyengítették a kulákságnak mint osztályának a gazdasági erejét, részben pedig a felajánlott kulákföldek nagyban elősegítették az állami gazdaságok szervezését és komoly szerepet játszottak a termelőszövetkezeti gazdaságok kialakításában is.

A hiba ott következett be, amikor a szocialista mezőgazdaság megteremtésére irányuló túlzott ütemű törekvésünkben – főként 1951 óta a termelőszövetkezeti községek elszaporodása óta – nagymértékben kezdtünk rátérni a tagosításokra. A tagosítási rendelkezéseink úgy szóltak, hogy a nagy táblák összevonását elsősorban a kulákföldeken kell létrehozni, ami még nem is lett volna különös baj. A hiba ott volt, hogy a kitagosított kulákok földjüket nagyon sokszor 50–60 darabban, a határ legtávolabbi részein és a legsilányabb területeket kapták meg. Ez lényegében lehetetlenné tette további gazdálkodásukat s a többes földfelajánlásokra vezetett. Fokozta ezt a tendenciát az a körülmény is, hogy a tagosításkor, vagy a részleges földfelajánláskor igénybevett gazdasági épületekért, felszerelésekért a nagygazdák térítést az esetek túlnyomó részében nem kaptak.

A tömeges földfelajánlás nagyon sok esetben a termelőszövetkezetek földterületének túlméretezését eredményezte /főként emiatt lett „sok a föld” nagyon sok tszcsben/, amely végső soron a földek megfelelő gondos megmunkálását, a termelőszövetkezetek megszilárdulását akadályozta. /1952 végén a termelőszövetkezetek földjének 39,7 százalékát az állam által átengedett földek – főként a kulákok által az állammal felajánlott földterületek – képezték./

A tömeges kulák földfelajánlás az egyik fő oka az állami tartalékföldek túlságos elszaporodásának is falvainkban. A tartalékföldeknek mintegy 2/3-a kulák eredetű.

7./ A gazdasági lehetetlenülést előmozdította a túlzott progresszió és az indoktalanul túlmagas pénzbüntetések /valamint az ezt követő transzferálások/ nagymérvű elszaporodása is. Ezek az indoktalan – és sok tekintetben igazságtalan – pénzbüntetések a „törvénykivüliség” benyomását keltették, sajnálatot váltottak ki a dolgozó parasztság körében a kulák iránt és ez nagyban megnehezítette a kulákság elszigetelésére irányuló politikai harcunkat.

A gyakori tagosítás, a magas progresszió, a túlzott büntetések és emellett maguknak a kulákoknak a szabotálása – minden „termelési kényszer” ellenére – gazdálkodásuk teljes elhanyagolását, az állatállomány rendkívüli lepadását eredményezte.

Összegezve: a falu kapitalista fejlődésének túlbecsülése, a kulákhatar helytelen megvonása, a kulákkorlátozásnak a középparaszttal megnyerése, általános kérdéséből történő kiszakítása, valamint a szocialista mezőgazdaság megteremtésére irányuló törekvés túlzott üteme, együttvéve a kulák elleni harc öncélúvá válását, végső soron az előreszaladást, a likvidálásba való átcúsúzást eredményezte. Anélkül, hogy a középparasztság széles rétegeit ténylegesen leszakítottuk volna a kulák oldaláról, anélkül, hogy a kis és középparasztság cselekvő támogatását meg tudtuk volna nyerni a zsiros parasztság elleni harcban. A valóságban felülről vittük a kulákság elleni osztályharcot, de a tömegek nélkül!

8./ Mi a jelenlegi helyzetből? Hogyan vigyük tovább a kulákság elleni harcot a kialakult sajátos viszonyok között?

Mindenekelőtt ki kell javítanunk a kulákhatar megállapításában elkövetett súlyos hibát. A kulákhatar úgy kell helyesbíteni, hogy azok a módosabb középparaszttok, akik eddig a merev kulákhatar miatt kulák elbírálás alá estek, de soha rendszeres kizsákmányoló tevékenységet nem folytattak, ezentúl semmi szín alatt ne tekintessenek kuláknak. Az ilyen kulákosított középparaszttok előtt tehát ki kell nyitni a kaput haladéktalanul, hogy mint becsületes középparaszttok, újra elfoglalják helyüket a falu dolgozó társadalmában. A bonyolult, sok visszaélésre okot adó kulákhatar le kell egyszerűsíteni és csak azt a nagygazdát kell kuláknak tekinteni, aki állandó jelleggel, rendszeresen folytatott kizsákmányolást. Lenin meghatározása szerint nagyparaszttal kell tekinteni azt a kapitalista vállalkozót, aki rendszerint több bérmunkással foglalkozik. /Lásd: Agrártézisek./

A kulák meghatározás alapjául lehet venni az 1948. évi 9.000-es kormányrendelet 2. pontját, amely értelemszerűen így hangzik: Kuláknak kell tekinteni azt a termelőt, aki gazdálkodási módja következtében állandóan egynél több alkalmazottat /éves cselédet, hónapos summást/ tart, vagy tartott. Vagy ha állandó alkalmazottat nem tartott, de rendszeresen, az év nagyobb részében kettőnél több bérmunkást /napszámost, részesmunkást/ foglalkoztatott. Nem lehet kuláknak tekinteni azt a középparaszttal, aki munkatorlódás, betegség, sok apró gyerek, öregség, katonaság, stb. miatt ideiglenesen egy-két bérmunkást foglalkoztat, vagy pásztorgyermekeket is alkalmaz.

A kulák fogalomnak ez lehet csak az egyedül helyes, marxista megfogalmazása. A 25 holdas, illetve 350 aranykoronás helytelen, antimarxista meghatározást el kell vetni.

Az, hogy ki a kulák a faluban, a dolgozó paraszttal bevonásával kell megállapítani. A kuláklírást – több más egyéb ok mellett – éppen amiatt voltak rosszak, mert a felsőbb állami szervek a dolgozó paraszttal bevonása, a helyi viszonyok ismerete nélkül, készítették el.

Azoknak a kulákoknak a fiait, akik a föld örökösödés útján történő szétosztása révén birtokot kaptak, de idegen munkaerőt nem alkalmaztak, földjüket maguk és családjuk erejével művelik meg: apjuk után nem szabad kuláknak tekinteni. Ezeket birtokuk nagyságának megfelelően kis és középparasztnak kell tekinteni. Az ilyenek a pártnak, helyi tanácsnak tagjai nem lehetnek, a termelőszövetkezetben vezető tisztséget nem tölthetnek be, a néphadseregnek tisztjei vagy tiszthelyettesei nem lehetnek, de egyébként ugyanolyan jog illeti meg őket, mint a többi dolgozó parasztot.

A fentiekből értelemszerűen következik az is, hogy az olyan középparasztnak, akik a felszabadulás óta összeházasodás, vagy öröklés útján, sőt a földreform útján jutottak 25 holdnál nagyobb földterülethez: semmi szín alatt nem szabad kuláknak tekinteni.

Azokat a középparasztnak, akiket eddig körülményesen kuláknak minősítettek, de ezentúl nem szabad annak tekinteni: ha földjüket visszakerik, a lehetőségekhez mérten az állami tartalékföldről kell kielégíteni.

9./ Bár a kulákgazdaságok zömét már likvidáltuk, a kulákság maradványai ma is megvannak: a kulákság mint osztály létezik. A korlátozás politikáját éppen ezért tovább kell folytatnunk a zsírosparasztsággal szemben. A jelenlegi szakaszon azonban alapvető követelmény legyen a további gyakorlati munkánkban, hogy ténylegesen maradjunk meg a korlátozás politikájánál és ne csússzunk át újra a likvidálásba. A likvidálásra tehát a kulákság mint osztály felszámolásának új politikájára csak a teljes kollektivizáláskor térhetünk át.

A korlátozási politika gyakorlati továbbvitele során, hogy elsősorban ne a parasztság vagyonosodása, gazdagodása ellen vigyük a harcot, hanem az ellenség kiszákmányoló, szabotáló törekvései korlátozására, politikai befolyásának csökkentésére és fokozatos elszigetelésére a faluban.

10./ Tekintettel arra, hogy a kulákgazdaságok zöme likvidálásának egyik főoka volt a túl magas progresszió: szükségessé válik bizonyos mértékben ennek enyhítése. A progressziót eddigénél alacsonyabban, de a középparasztnál magasabban kell megállapítani, amely az egyszerű újratermelést még lehetővé teszi. Szükség van bizonyos progresszió alkalmazására azért is, hogy a kulákgazdaságok és a dolgozó parasztnak közötti választóvonal ne mosódjék el.

A begyűjtés többéves rendszeréről most megjelent törvényerejű rendelet már a mérsékelt progressziót alkalmazza: a nagygazdák terménybeadási kötelezettségét például 5%-al magasabban állapítja meg az egyéni dolgozó parasztnak. Hasonló enyhítést kell végrehajtani az adókövetésnél is. A mezőgazdaságfejlesztési járulék fizetése és fenntartása, amely például a 350–450 aranykoronás nagygazdánál már 7–9 mázsa búza külön megterhelést jelent, a már meglévő beadás és adózási progresszív mellett célszerűtlennek, feleslegesnek látszik. Kívánatos tehát az eltörlése.

11./ A kulák korlátozás terén a „nep” politikát eddig nem helyesen alkalmaztuk: a túlzott progresszióval gazdálkodását főképp az utóbbi években lehetetlenné tettük. [66] Pedig a „nep”-politikát a korlátozási szakasz idején a kulákgazdaságok esetében is alkalmazni kellett volna. Ez azt jelenti, hogy nem szabad megfosztani őket a termelés feltételeitől, mint ahogy eddig a gazdaságok túlnyomó részében történt. A termelés eredményében való személyes érdekelttség elvétől – még bizonyos megkülönböztető progresszió mellett is – a kulákgazdaságoknál sem lehet eltekinteni. Különben gazdálkodását végképp szétzilleszti s a tömeges földfelajánlás továbbádná.

Éppen ezért a kulákgazdaságokkal szemben eddig alkalmazott „termelési kényszert”, amely – különösen az állattenyésztés terén – eddig sem járt gyakorlati sikerrel és csak a végnélküli zaklatásoknak lett a forrása: mint felesleges és értelmetlen gyakorlatot, meg kell szüntetni. A termelési kényszer helyett a termelés lehetőségét és ennek érdekében bizonyos szabadságot biztosítani kell a kulák számára is.

A mezőgazdasági termelés fellendítésére hozott különféle kormányintézkedések – beadási hátralék elengedése, a kártérítés eltörlése, a kapásnövényekre vonatkozó 10%-os mérséklés, a jövedelemadó 15%-os csökkentése, stb. – éppúgy vonatkozik a kulákgazdaságokra, mint a dolgozó parasztnak. Jelenleg a kulákgazdaságokkal a dolgozó parasztnakhoz hasonló feltételek mellett lehet termelési szerződést kötni, műtrágyát, kisgépeket szabadon vásárolhatnak ők is a szövetkezeti boltban. Termelési hitel engedélyezése azonban nem lenne célszerű a kulákgazdaságok részére, mert ez már a bővített újratermeléshez vezethetne, amely a proletár államnak nem érdeke.

12./ Szükség van arra, hogy a kulák mind a termelés, mind a beadás és adózás teljesítésénél a proletár állam törvényeit tiszteletben tartsa, s be nem tartása esetén megfelelő leckét tartson. De nincs szükség az indoktalanul túl magas és igazságtalan pénzbüntetések gyakorlatának folytatására, fenntartására. A kormányprogram szellemében érvényt kell szerezni a törvényességnek a kulákhöz való gazdasági viszony terén is.

A jelenlegi szakaszon kulákgazdaságot kisajátítani – földjét megfelelő birtokcsere nélkül elvinni, lovát, felszerelését, házat megfelelő térítés nélkül elvinni – megengedhetetlen és törvénytelen cselekedetnek kell minősíteni. Véget kell vetni a kulákokkal szemben eddig divott széleskörű túlkapaszkodásnak is. E téren komoly javulást hozott a kormány a hírhedt kuláklista eltörlésére vonatkozó intézkedése.

13./ A kulák ellen vívott osztályharcot mi távolról sem „szüntetjük meg”, csak az e téren meglévő eddigi súlyos hibákat kijavítjuk. A falusi osztályharcban magatartásunkat továbbra is változtatlanul a lenini hármasszó szájába meg: „egy pillanatig sem hagyj abba a harcot a kulákkal szemben”.

A mai megváltozott sajátos viszonyok között, amikor a kulákgazdaságok zömét már likvidáltuk, hogyan kell értelmezni azt a lenini jelszót, hogy „állandóan harcolj a kulákkal szemben, egy pillanatra sem szüntesd meg a harcot ellene”?

A jelenlegi helyzetben, amikor sokkalta kevesebb számú kulákgazdasággal állunk szembe, s a proletárállam is jóval erősebb mint néhány évvel ezelőtt: a kulák elleni harcot – egy mérsékelt gazdasági korlátozás mellett – elsősorban politikai síkra kell terelni. Szükség van erre azért is, mert a kulákság gazdasági erejének rohamos hanyatlásával egyidejűleg a falusi osztályharc még tovább élesedett. Hogy a zsírosparasztság gondolkodási módja semmit sem változott, s hogy a nép államának, elsősorban a termelőszövetkezeteknek esküdt ellenségei: az ideai júliusi és októberi események /földfoglaló kísérletek, a tszcs-k, állami gazdaságok földjén, a termelőszövetkezetek felosztására való bujtogatás stb./ mindennél meggyőzőbben bizonyították.

Azokkal a kulákokkal szemben, akik földjüket teljes egészében már felajánlották, tehát jelenleg egyáltalán nem gazdálkodnak, vagy csak részben ajánlták fel, tehát gazdaságilag „középparasztnak” kellene tekinteni őket: az ilyenekkel szemben politikailag sokkal nagyobb éberséget kell tanúsítani. Ezeket múltbeli kizsákmányoló ténykedésük alapján továbbra is a nép ellenségének: kulákoknak kell tekinteni! A még kellőképpen meg nem szilárdult termelőszövetkezeteknek az ilyen befurakodott elemek igen nagy károkat okozhatnak. Éppen ezért tőlük a termelőszövetkezeteket meg kell tisztítani.

A zsírosparasztság ellen irányuló politikai harcnak elsősorban arra kell irányulnia, hogy állandóan leleplezzük a kizsákmányoló múltját, demokrácia ellenes aknamunkáját: leleplezzük a zsírosparasztságot, mint a nagybirtok rendszer, a kapitalizmus utóvédjét. „Az elvtársak tudják, hogy minden kuláknak, kivétel nélkül van valami vaj a fején, van valami takargatni valója, van valami, ami őt ellenszenvessé teszi a középparasztnak elött. Ezeket kell kitergetni és a középparasztnak elé tární”. /Rákosi/ A kulákság politikai befolyásának elszigeteléséért folyó harcnak ma is ez az egyedüli helyes módszere. A leleplező agitációnak mindig konkrétumra kell lennie. Az eddigi öncélú, legtöbbször frázisokban kimerülő és majdnem teljesen hatástalan kulákellenes uszítást mindenesetre meg kell szüntetni.

14./ A zsírosparasztság korlátozásáért folyó harc jelenlegi szakaszában melyik elhajlás a veszélyesebb: a „baloldali”-e, vagy a jobboldali? Kétségtelenül, mint az utóbbi évek eredményei is tükrözik, ma a „baloldali” szektáns elhajlás a jóval veszélyesebb. Éppen ezért pártszervezeteinknek a főtűz e szektáns „baloldali” elhajlás, előreszaladás, a túlzások ellen kell irányítani.

Persze a falu fejlődésének jelenlegi szakaszán fennáll a kulákosodás, más szóval a kapitalizmus növekedési veszélye is a falun. A kapitalista tendenciák veszélyét világosan látni kell, erről nem szabad megfeledkezni. Akik azonban a kulákosodás veszélyét felnagyítják, akik megijednek attól, hogy a dolgozó parasztságot az eddigieknél határozottabban támogatjuk termelési fejlesztésében – semmit sem értenek meg a szocializmus építésének törvényéből. Amikor az államhatalom a munkásosztály kezében van és ez a hatalom évről évre erősödik, sokkal erősebb mint öt évvel ezelőtt, a kulákkorlátozási politika elkezdésekor volt: nem kell félnünk attól a veszélytől, a paraszti tulajdon talajából sarjadó kapitalizmustól. Lenin szavaival: „Ez számunkra egyáltalán nem félelmes”.

Budapest, 1953. december 16.

/Fehér Lajos/

Az irat jelzete: HU-MNL-OL-M-KS 276-93-637. ő. e. (536–548. oldal). Másolat. 13. oldal.

[1] HONVÁRI JÁNOS: Magyarország gazdasági fejlődése a II. világháború után (1945–1955). In: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Szerk. uő. Budapest, 1996, 547–551.; VARGA ZSUZSANNA: Az agrárium 1945-től napjainkig. In: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*. Szerk. Estók János et. al. Budapest, 2008, 287–290.; GYARMATI GYÖRGY: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956*. Budapest, 2013, 183–197.

[2] V. KÁPOLNÁS MÁRIA: Az agrárpolitika alkalmazásának sajátosságai Tolna megyében 1948–1956 között. In: *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve XII*. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd, 1984, 211–263.; KÁVÁSI KLÁRA: Kulák lista. Budapest, 1991.; NAGY JÓZSEF: A kulákkérdés és megoldása az 1948–1953-as években. *Múltunk*, 1999. 3. sz. 41–97.; NAGY VARGA VERA: Alkalmazkodás és ellenállás: volt kulákok egy mezővárosban. In: *Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás*. Szerk. Kocsis Gyula. Cegléd, 1995, 49–105.; Irha Melinda: Kuláklíkvádálás az ötvenes évek elején. In: *Levélári Évkönyv 11. Előtanulmányok a Miskolc monográfia IV–VI. kötetéhez (Miskolc története 1848–1990)*. Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 2002, 273–284.; SZAKÁCS SÁNDOR: Az ötvenes évek agrárpolitikája – különös tekintettel a „kulákkérdésre”. In: *1956 és a magyar agrártársadalom*. Szerk. Estók János. Budapest, 2006, 34–66.; HANTÓ ZSUZSA: Kulákok, kitelepítések. *Rubicon*, 2010. 9. sz. 44–57. A szerző írása a következő oldalon is megjelent: https://ormansagihistoria.blog.hu/2018/06/23/kulakok_kitelepitesek (utolsó letöltés ideje: 2023. szeptember 27.); HORVÁTH ATTILA: Kulákok elleni koncepciók perek. In: *Földindulások–sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében*. Szerk. Schlett András. Budapest, 2012, 69 – 99.; PAPP IZABELLA: Emlékezés a kitelepítésekre és kulákküldözésekre. *Honismeret*, 2014. 1. sz. 60–61.; SZÉCHENYI KINGA: *Megbélyegeztek*. Budapest, 2015.; RÉVÉSZ BÉLA: „Agrárszabotőr kulákok”. Csongrád megyei gazdák és az államvédelmi hatóság. In: *Honor et virtuti: Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára*. Szerk. Geller Klára. Szeged, 2017, 381–396.; TÓTH JUDIT: Kuláklistán, társadalmi listák Pest megyében. *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2*. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Budapest, 2019, 61–80.; TÓTH JUDIT: *Kulákbánat. Kulákelles propaganda a Ludas Matyiban*. Budapest, 2021.

[3] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (637. ó. e. H/K/6/2968. sz. 529–530. oldal, 570–571. oldal). MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály, javaslat *A munkás-paraszt szövetség és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései* c. témát feldolgozó munkacsoport összetételére. 1953. október 23. Munkaterv *A munkás-paraszt szövetség és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései* című téma kidolgozásához. 1953. október 29.

[4] Parasztagazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály/Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály néven is működött 1948 és 1952 között.

[5] PAPP ISTVÁN: *Fehér Lajos – Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Budapest–Pécs, 2017, 106. Fehér 1955 áprilisa után egy állami gazdaság igazgatója lett, majd pedig az 1956 október-novemberi forradalom és szabadságharc közben tért vissza a kommunista párt politikai életébe. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottságának (KB) Falusi/Mezőgazdasági Osztályának a vezetésével bízták meg 1957 elején. Gyakorlatilag abba a pártszervebe került, amelyben névrokona volt tevékeny. Fehér a Központi Bizottság Mezőgazdasági Bizottságának és az Agrárpolitikai Elméleti Munkaközösségének az elnöke is lett egyben.

[6] HU-MNL-OL-M-KS 276-85. (5. ó. e. – 70. ó. e.). Fehér Lajos 1946 novemberében a Magyar Kommunista Párt Falusi Bizottságának a tagja lett, viszont 1948 májusában sem az Agrárpolitikai Bizottság, sem pedig a Szövetkezeti Bizottság tagjai között sem szerepelt. PAPP: i. m. 102–105. A két bizottságot 1948 októberében vonták össze Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottsággá. A bizottság 1948. december 2-i ülésének jegyzőkönyve szerint egy Fehér Lajos nevű személy jelen volt az ülésen. HU-MNL-OL-M-KS 276-85. (5. ó. e. T/5.g. sz. 2. oldal). Jegyzőkönyv a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság 1948. december 2-i üléséről.

[7] Például a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság 1950. szeptember 29-i ülésén részt vett Fehér Lajos, illetve még egy Fehér Lajos meghívottként a 2. napirendi ponthoz (Javaslat a termelőszövetkezeti csoportokban a zárszamadások elkészítésére). HU-MNL-OL-M-KS 276-85. (60. ó. e. K/8/180/12. sz. 1. oldal). Jegyzőkönyv a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság 1950. szeptember 29-i üléséről. Továbbá lásd például: 1950. október 16-i jegyzőkönyv (1. és 2. napirendi pontoknál), az 1950. október 30-i jegyzőkönyv (1. napirendi pontnál).

[8] FEHÉR LAJOS: Öt hét a világ legfejlettebb mezőgazdaságában. *Társadalmi Szemle*, 1949. 8–9. sz. 561–570.; uő: A szövetkezeti fejlődés kiszélesedése 1949 őszén és ennek okai. *Társadalmi Szemle*, 1949. 11–12. sz. 849–857.; uő: „Elhajlás a hiba kezdete...” „Baloldali” túlzások, túlkapasok termelőcsoportjaink életében. *Termelőszövetkezet*, 1950. 2. sz. 5–6.; uő: A nagyszénási „Dózsa György” termelőszövetkezet élete és munkája. *Társadalmi Szemle*, 1950. 5. sz. 401–410.; uő: Termelőszövetkezeti mozgalmunk fejlődése az 1950/1951-es évben. *Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1951. 3. sz. 249–263.; uő: Termelőszövetkezeti mozgalmunk helyzete és feladatai az új évben. *Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1952. 1–2. sz. 74–90.

[9] FEHÉR LAJOS: *Szovjet tapasztalatokkal a szocialista mezőgazdaságért*. Budapest, 1952.

[10] PAPP: i. m. 123–124. FEHÉR LAJOS: Aki kulák volt – kulák is marad. *Szabad Föld*, 1952. július 27. 5. oldal.; uő: A kulák kulák marad listával vagy lista nélkül! *Szabad Föld*, 1954. január 24. 5. oldal.; uő: Pártunk parasztpolitikájának központi kérdése: szövetség a középparaszttal. *Társadalmi Szemle*, 1954. 3. sz. 33–56.

[11] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (443. ó. e.). Mezőgazdasági Osztály, a meghívottak névsora a megyei titkári értekezletre. 1953. június 11.

[12] HU-MNL-OL-M-KS 276-65. (308. ó. e. 163–165. oldal). MDP KV Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. feljegyzés Rákosi részére a termelőszövetkezeti mozgalom téli fejlesztése terén mutatkozó lemaradásokról, hiányosságokról és hibákról. 1953. március 25. Választási nagygyűlések Baranyában. *Dunántúli Napló*, 1954. november 19. 1. oldal.

[13] A Szabad Nép tudósítása az eseményről: A mezőgazdaság legfőbb feladata: a termelési színvonal növelése. *Szabad Nép*, 1956. október 23. 1–2. oldal. SZÁNTÓ LÁSZLÓ: A somogyi összegzés kaposvári vitája. *Agrártörténeti Szemle*, 1995. 1–4. sz. 430. Az értekelte eredményeként készült el egy javaslat az agrárpolitika terén szükséges főbb változtatásokról. HU-MNL-OL-M-KS 288-28. (1957. 5. ó. e. 14–24. oldal). MDP KV Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. előterjesztés a Politikai Bizottsághoz a mezőgazdasági politikában szükséges főbb változtatásokra. 1956. október 22.

[14] HEGEDÜS ANDRÁS: *Pártunk parasztpolitikájának végrehajtásában mutatkozó elhajlások és ferdtések*. Budapest, 1950.; uő: *Pártunk parasztpolitikájának végrehajtásában mutatkozó elhajlások és ferdtések*. Budapest, 1951.; *Pártunk parasztpolitikája*. Budapest, 1950.; *Pártunk parasztpolitikája*. Budapest, 1951.

[15] HU-MNL-OL-M-KS 276-54. (413. ó. e. 270–277. oldal). Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. október 25-i üléséről. 2. Javaslat a Politikai Bizottság, a Titkárság és a Szervező Bizottság 1950. november 1. és 1951. március 1. közötti időre szóló munkatervére. Előadó: Dénes István. 1./ Jelentés a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének alakulásáról, különös tekintettel a középparasztságra (Mezőgazdasági, Agitációs és Propaganda, Pártvezetési Osztályok együttes előterjesztése). Politikai Bizottsághoz december 31-ig. Felelős: Hegedüs András.

[16] HU-MNL-OL-M-KS 276-54. (37. ó. e. 17–19. oldal). Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. április 6-i üléséről. 4. A Mezőgazdasági és Szövetkezeti Bizottság javaslata a kulák korlátozásával kapcsolatos baloldali elhajlások kérdésében. Javaslat a Titkárság számára a kulákok korlátozásának kérdésében elkövetett baloldali elhajlások ügyében. 1949. április 6.

[17] HU-MNL-OL-M-KS 276-54. (89. ó. e. 31–32. oldal). Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. március 8-i üléséről. 3. Jelentés a Hajdú-Bihar megyei kulák likvidálásról. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés a Titkárság részére a Hajdú-Bihar megyei kulák likvidálásokról. 1950. március 7.

[18] HU-MNL-OL-M-KS 276-85. (48. ó. e. 11–19. oldal). Jegyzőkönyv a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság 1950. március 20-i üléséről. Szigorúan bizalmas sz. jelentés pártunk politikájának gyakorlati végrehajtásáról a kulákság korlátozása terén, javaslat a mutatkozó hibák és hiányosságok kiküszöbölésére. 1950. március 17.

[19] HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (48. ó. e. 13–20. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1950. március 23-i üléséről. 2. Jelentés a Párt kulákokat korlátozó politikájának végrehajtásáról. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, szigorúan titkos sz. jelentés a Politikai Bizottság számára a Pártunk politikájának gyakorlati végrehajtásáról a kulákság korlátozása terén és javaslat a mutatkozó hibák és hiányosságok kiküszöbölésére. 1950. március 22.

[20] HU-MNL-OL-M-KS M-KS 276-85. (53. ó. e. 17–19. oldal). Jegyzőkönyv a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság 1950. június 11-i üléséről. Szigorúan bizalmas sz. jelentés a Politikai Bizottság 1950. március 27-i határozatának végrehajtásáról (Pártunk kulákság korlátozására irányuló politikája gyakorlati végrehajtásában mutatkozó hibák és hiányosságok kiküszöböléséről). HU-MNL-GyMSMGyL-XXIII.9.a. (1. doboz). Keresztes Mihály földművelésügyi államtitkár levele a termelőszövetkezeti csoportok elnökeinek a kulákok vagyon tárgyainak igénybevételeiről. 1950. május 8. Földművelésügyi Miniszter, 00150/1950/Úcs/1950. szigorúan bizalmas sz. utasítás a kulákság korlátozását szolgáló hatósági intézkedések helyes végrehajtásáról, körrendelet valamennyi mezőgazdasági igazgatónak. 1950. május 8. Földművelésügyi Minisztérium, Földbirtokrendezési Főosztály (Országos Földhivatal), 281/Eln.biz.1950. szigorúan bizalmas sz. kulákok ingatlanainak és egyéb vagyon tárgyainak igénybevételeivel kapcsolatos korlátozások. 1950. május 15. HU-MNL-OL-XIX-K-1-y. (1286. doboz, 00150/23/1950. sz.). F.M. előterjesztés a Minisztertanácsnak a kulákokkal szemben alkalmazott intézkedések ellenőrzése. 1950. április 27. Szigorúan bizalmas sz. a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának .../1950. számú belső rendelete egyes földtulajdonosokkal szemben alkalmazott intézkedések ellenőrzéséről. 1950. április 26.

[21] HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (82. ó. e. 82–94. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1951. szeptember 6-i üléséről. 3. Jelentés és javaslat a kulákság elleni harc egyes kérdéséről. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés és javaslat a Politikai Bizottság számára a kulákság elleni harc

egyek kérdéseiről. 1951. szeptember 3. Szigorúan bizalmas sz., a Politikai Bizottság határozata a kulákság elleni harc egyes kérdéseiről. 1951. szeptember 25.

[22] HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (71. ó. e. 1–13. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1951. április 6-i üléséről. 1. Jelentés a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és javaslat továbbfejlesztésére. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés a Politikai Bizottság számára a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és javaslat továbbfejlesztésére. 1951. április 5. HU-MNL-OL-M-KS 276-54. (140. ó. e. 55–62. oldal). Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. április 25-i üléséről. 7. A KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának javaslata a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésére. Előadó: Erdei Ferenc. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, szigorúan bizalmas sz. határozati javaslat a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésére. 1951. április 24.

[23] HU-MNL-OL-XIX-A-2-ee. (184. doboz, 1.094/Po/1953. sz.). Földművelésügyi Minisztérium, bizalmas sz. jelentés a Minisztertanácsnak az 1949-től végrehajtott tagosításokról. 1953. március 11. *Minisztertanácsai jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei, 1950. február 25. – 1952. augusztus 14.* Szerk. G. VASS ISTVÁN. Budapest, 2006, 75.

[24] URBÁN LÁSZLÓ: Túrkeve termelőszövetkezeti várossá válása a dokumentumok tükrében. *Jászkunság*, 2002. 2. sz. 71–77.

[25] Előterbe került a kollektív gazdaságok gazdasági és politikai megszilárdítása ügy, hogy árnyaltan megfogalmazódott a kollektivizálás lassításának a szükségessége. HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (83. ó. e. 6–16. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1951. szeptember 20-i üléséről. 1. Javaslat a termelőszövetkezeti gazdaságok megerősítésére. MDP Központi Vezetőség, a Politikai Bizottság levele a Megyei Pártbizottságokhoz és a Budapesti Pártbizottsághoz a termelőszövetkezeti mozgalom kérdéséről.

[26] HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (71. ó. e. 5–13. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1951. április 6-i üléséről. 1. Jelentés a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és javaslat továbbfejlesztésére.

[27] HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (82. ó. e. 82–94. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1951. szeptember 6-i üléséről. 3. Jelentés és javaslat a kulákság elleni harc egyes kérdéseiről. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés és javaslat a Politikai Bizottság számára a kulákság elleni harc egyes kérdéseiről. 1951. szeptember 3. Szigorúan bizalmas sz., a Politikai Bizottság határozata a kulákság elleni harc egyes kérdéseiről. 1951. szeptember 25.

[28] HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (22. ó. e. 3–8. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1949. március 3-i üléséről. 3. A mezőgazdaság öt éves tervének alapvető kérdései. SZAKÁCS: i. m. 49.

[29] HU-MNL-OL-M-KS 276-65. (308. ó. e. 437/1952. sz. 32–44. oldal, 55–62. oldal). MDP KV Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. javaslat a tömeges kollektivizálásra és a kulákság likvidálására. 1952. május 20. Gerő Ernő kézírásos bizalmas feljegyzése Rákosi Máttyás számára a kollektivizálás üteméről és a kulákság likvidálásáról szóló javaslattól. 1952. május 23. Ugyanígy tettek az 1955 elejére kidolgozott kollektivizálási programot illetően is. HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (465. ó. e. 46–63. oldal). Mezőgazdasági Osztály, a mezőgazdaság szocialista átszervezése előkészítésének és végrehajtásának feladatai. 1955. január 3.

[30] HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (102. ó. e. 6–14. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1952. július 17-i üléséről. 1. Javaslat a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemére. MDP Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. javaslat a Politikai Bizottság számára a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemére. 1952. július 5. Szigorúan bizalmas sz., a Politikai Bizottság határozata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemére. 1952. július 17.

[31] NAGY: i. m. 79.

[32] Továbbá lásd: KÁVÁSI: i. m. 61–62.

[33] HU-MNL-OL-M-KS 276-65. (308. ó. e. 55–62. oldal). Gerő Ernő kézírásos bizalmas feljegyzése Rákosi Máttyás számára a kollektivizálás üteméről és a kulákság likvidálásáról szóló javaslattól. 1952. május 23.

[34] HU-MNL-OL-M-KS 276-65. (308. ó. e. 1094/1952. sz. 46–54. oldal). Szigorúan bizalmas sz. javaslat a Politikai Bizottság számára a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemére. 1952. június 2.

[35] HANTÓ: i. m.

[36] Uo.

[37] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (628. ó. e. 449–469. oldal). Adatok a kulákok ellen 1948. év folyamán hozott korlátozó intézkedésekről.

[38] HU-MNL-OL-M-KS 276-54. (14. ó. e. 24. oldal). Jegyzőkönyv a Titkárság 1948. október 14-i üléséről. 5. Gerő Ernő javaslatai. 5.b. Kulák meghatározása. Javaslat a Politikai Bizottság részére a kulák meghatározására. HU-MNL-OL-M-KS 276-54. (45. ó. e. 40–42. oldal). Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. május 25-i üléséről. 5. A Mezőgazdasági és Szövetkezeti Bizottság javaslatai. Előadó: Gerő Ernő. 5/b. A kulákok és a középparasztok közötti birtokhatár megállapításának lehetséges módjai. Javaslat a Titkárság számára a kulák-középparaszt határ kérdéséről. 1949. május 24. NAGY: i. m. 53–59.; TÓTH: *Kulákbanat...* 32–42.

[39] Ugyanakkor 1952/1953 fordulóján készített a párt mezőgazdasági osztálya egy jelentést a kulákpolitikában előforduló jobboldali opportunizmusról, amelyben az „osztályharc” fontosságát emelték ki több ponton át megindokolva. HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (418. ó. e. K/8/b/618. sz.). Mezőgazdasági Osztály, bizalmas sz. jelentés Pártunk falusi politikája egyes kérdéseinek gyakorlati végrehajtásában mutatkozó opportunizmusról és javaslat azok kiküszöbölésére, pontos dátum nélkül.

[40] HU-MNL-OL-M-KS 276-54. (223. ó. e. 11–16. oldal). Jegyzőkönyv a Titkárság 1952. december 17-i üléséről. 1. Javaslat a PB, a Titkárság és a Szervező Bizottság 1953. első negyedévi munkatervére. Előadó: Rákosi Máttyás. A Titkárság üléseinek napirendje (1953. január 1. – 1953. március 31.). Február 25. 4. Jelentés a kuláklista elkészítéséről és javaslat a kulákok korlátozásának egyes kérdéseire (A KV Mezőgazdasági, Adminisztratív és Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztálya közös előterjesztése). Felelős és előadó: Hegedűs András.

[41] A Politikai Bizottság erről 1951 szeptemberében hozott határozatot. HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (82. ó. e. 82–94. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1951. szeptember 6-i üléséről. 3. Jelentés és javaslat a kulákság elleni harc egyes kérdéseiről. Szigorúan bizalmas sz., a Politikai Bizottság határozata a kulákság elleni harc egyes kérdéseiről. 1951. szeptember 25. A végleges listákat 1952 elejére kellett volna elkészíteni, azonban a névjegyzékek egységes útmutató alapján történő felülvizsgálata elhúzódott. A Belügyminisztérium 1952 áprilisára egy belső rendelkezés formájában állította össze az egységes irányelveket valamennyi megyei és a budapesti tanács végrehajtott bizottsága elnöke számára a kuláklisták felülvizsgálatához. A végleges listákat július közepéig tervezték felfektetni. HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (442. ó. e. 213–217. oldal). Belügyminisztérium, szigorúan bizalmas sz. a kuláklisták felülvizsgálata. 1952. április 18. Kérdéses, hogy a rendelkezést egyáltalán kiadták-e 1952 tavaszán, viszont az bizonyos, hogy a belügyminiszter 1952. október 11-én változatlan szöveggel, módosított határidőkkel elrendelte a felülvizsgálatot. HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (441. e. ó. e. 25–27. oldal). Belügyminisztérium, szigorúan bizalmas sz. a kuláklisták felülvizsgálata. 1952. október 11. HANTÓ: i. m.

[42] TÓTH: *Kuláklisták...* 64–66.; UŐ: *Kulákbanat...* 46–59.

[43] KÁVÁSI: i. m. 87–131.

[44] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (415. ó. e. K/8/B/129/1953. sz. 320–325. oldal). Szigorúan bizalmas sz. jelentés a Titkárság számára a kuláklista elkészítéséről és javaslat a kulákság elleni további harc irányelveire, 1953. február 28. HU-MNL-OL-M-KS 276-54. (233. ó. e. 318/1953. sz. 14–33. oldal). Jegyzőkönyv a Titkárság 1953. március 4-i üléséről. 2. Jelentés a kuláklista elkészítéséről és javaslat a kulákság elleni további harc irányelveire. Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés a Titkárság számára a kuláklista elkészítéséről és javaslat a kulákság elleni további harc irányelveire. 1953. február 28. MDP Központi Vezetőség, szigorúan bizalmas sz. határozat a kuláklista elkészítéséről és a kulákság elleni további harc irányelveire. 1953. március 25.

[45] HU-MNL-OL-M-KS 276-54. (223. ó. e. 434/1953. sz. 29–35. oldal). Jegyzőkönyv a Titkárság 1953. április 8-i üléséről. 3. Javaslat a Politikai Bizottság, a Titkárság és a Szervező Bizottság 1953. második negyedévi munkatervére. Előadó: Rákosi Máttyás. Javaslat a Titkárság munkatervére (1953. április 1. – 1953. június 30.). Május 20. 2. Jelentés az adó és begyűjtés vonalán a kulákság korlátozásánál elkövetett hibákról (A KV Mezőgazdasági, Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztálya és a Begyűjtési Minisztérium, valamint a Pénzügyminisztérium közös előterjesztése). Felelős és előadó: Matolcsi János. HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (119. ó. e. 474/1953. sz. 22–28. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1953. április 16-i üléséről. 3. Javaslat a Politikai Bizottság, a Titkárság és a Szervező Bizottság második negyedévi munkatervére. Előadó: Rákosi Máttyás. Javaslat a Titkárság munkatervére (1953. április 1. – június 30.). Május 20. 2. Jelentés az adó és begyűjtés vonalán a kulákság korlátozásánál elkövetett hibákról (A KV Mezőgazdasági, Terv-, Pénzügyi- és Kereskedelmi Osztálya, a Begyűjtési Minisztérium és a Pénzügyminisztérium közös előterjesztése). Felelős és előadó: Matolcsi János. HU-MNL-OL-XIX-A-16-f. (31. doboz, 0017/B-7/1953.IV.10. sz.).

Szigorúan titkos sz. az ÁGB 1953. második negyedévi munkaterve. Május 8. 6. Jelentés az adó és begyűjtés vonalán a kulákság korlátozásában elkövetett hibákról. Felelős: Matolcsi János elvtárs.

[46] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (441.e. ö. e. K/8/a/636. sz. 112–130. oldal). MDP KV Mezőgazdasági Osztály, a Párt kulákkorlátozó politikájának végrehajtása c. anyag tárgyalása. Jegyzőkönyv, 1953 tavasza. MDP KV Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés a kulákok beszolgáltatási és adózási kötelezettségéről. 1953. június 2.

[47] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (441.e. ö. e. K/8/a/636. sz. 125–130. oldal). MDP KV Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés a kulákok beszolgáltatási és adózási kötelezettségéről. 1953. június 2.

[48] A jelentés egyik korábbi tervezetében azt is javasolták, hogy a Begyűjtési Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium 1953. augusztus 1-ig dolgozzon ki egy egységes rendeletet a „kulákok” korlátozására, majd pedig annak kiadásával egyidőben az összes korábbi hatálytalanítsák. HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (441.e. ö. e. K/8/a/636/1953. sz. 131–142. oldal). MDP KV Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés a kulákok beszolgáltatásának és adóztatásának egyes kérdéseiről. 1953. május 12.

[49] *Az MDP Szervező Bizottsági és egyéb állandó bizottsági üléseinek napirendi jegyzékei. III. kötet. 1948–1953.* Szerk. T. VARGA GYÖRGY. Budapest, 2008, 327. Az Államgazdasági Bizottság üléseinek napirendi jegyzékei. (MNL OL M-KS 276. fond 112. csoport. 128. ö. e.). Jegyzőkönyv az Államgazdasági Bizottság 1953. június 5-i üléséről. Jelentés a kulákok beszolgáltatási és adózási kötelezettségéről. Nem került napirendre.

[50] HEGEDÜS ANDRÁS: *Élet egy eszme árnyékában.* Budapest, 1989, 217.; RÁKOSI MÁTYÁS: *Visszaemlékezések – 1940–1956. II. kötet.* Budapest, 1997, 909–910.; RAINER M. JÁNOS: *Nagy Imre. Politikai életrajz I. kötet.* Budapest, 1996, 500–501.

[51] *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései.* Szerk. BARÁTH MAGDOLNA. Budapest, 2002, 53.

[52] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (442. ö. e. K/8/a/610/1953. 3–15. oldal). Feljegyzés a kulákok adózásáról. 1953. április 16. HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (442. ö. e. K/8/a/319/1953. 30–31. oldal). Begyűjtési Minisztérium Igazgatási Főosztály, jelentés a kulákszámlatásról Tisza József miniszter elvtárs részére. 1953. február 28.

[53] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (442. ö. e.). Belügyminisztérium, a kuláklista megszüntetése. 1953. július 29. HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (134. ö. e. 905/1953. sz. 65–69. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1953. szeptember 2-i üléséről. 8. Javaslat a kuláklista megszüntetésével kapcsolatos egyes kérdésekre. Mezőgazdasági Osztály, K/8/b/527/1953. szigorúan bizalmas sz. javaslat a kuláklista megszüntetésével kapcsolatos egyes kérdésekre. 1953. augusztus 31. HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (441.e. ö. e. K/8/546/1953. sz. 11–14. oldal). MDP KV Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. feljegyzés a kulákság korlátozásáról. 1953. június 23. SZAKÁCS: i. m. 54–55. Az összegyűjtött kuláklisták: HU-MNL-OL-XIX-A-2-j.

[54] A földművelésügyi miniszter 1/1953. (VIII.20.) F.M. számú rendelete az állami tartalékföldek hasznosításáról és a dolgozó parasztnak ezzel kapcsolatban jutott kedvezményeiről. *Magyar Közlöny*, 1953. augusztus 20. 238–246. (4.§. (1) bekezdés).

[55] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (442. ö. e. K/8/b/506/1953. sz. 169–170. oldal). Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. tervezet a kulákkorlátozás további politikájára vonatkozó anyag kidolgozásához. 1953. augusztus 7.

[56] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (442. ö. e. K/8/b/685/1953. sz. 111–116. oldal, 132–134. oldal; K/8/b/635/1953. sz. 140–144. oldal). MDP KV Mezőgazdasági Osztály szigorúan bizalmas sz. feljegyzés a kulákok korlátozásával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről. 1953. szeptember 10. MDP KV Mezőgazdasági Osztály szigorúan bizalmas sz. javaslat a kulákok korlátozásával kapcsolatos egyes kérdések rendezésére. 1953. október 17. MDP KV Mezőgazdasági Osztály szigorúan bizalmas sz. javaslat a Politikai Bizottság számára a kulákkorlátozás alá eső középparasztnak ügyének rendezésére. 1953. december 2. HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (152. ö. e. 1217/1953. sz. 109–115. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1953. december 16-i üléséről. 9. A KV Mezőgazdasági Osztályának javaslata a kulákkorlátozás alá eső középparasztnak ügyének rendezésére. Előadó: Matolcsi János. HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (154. ö. e. 1269/1953. sz. 85–93. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1953. december 30-i üléséről. 6. A kulákok korlátozásának rendezése. Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. javaslat a Politikai Bizottság számára a kulákok korlátozásának rendezésére. 1953. december 28. A Központi Vezetőség határozata a kulákok korlátozásával kapcsolatos egyes kérdések rendezésére. 1954. január 19.

[57] HU-MNL-OL-M-KS 276-53. (141. ö. e. 1041/1953. sz. 19–41. oldal). Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1953. október 14-i üléséről. 2. A KV APO jelentése és határozati javaslata a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól. Előadó: Horváth Márton. Mellékelve: Határozat a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól. Nyomatott határozat, kiküldve: 1953. október 26.

[58] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (637. ö. e. H/K/6/2968. sz. 529–530. oldal). Munkaterv *A munkás-paraszt szövetség és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései* című téma kidolgozásához. 1953. október 29.

[59] Uo. (549–552. oldal). Kulákkorlátozási politikánk néhány kérdése.

[60] Uo. (536–548. oldal). A kulákkorlátozási politika néhány kérdése /tézisek/. 1953. december 16.

[61] HU-MNL-OL-XIX-A-2-I. (3. doboz, V-74/1956. sz.). A földművelésügyi miniszter 7/B/1956. számú utasítása a kísérleti, a tan- és célgazdaságok területén lakó idegen családok kiköltöztetéséről és a magánszemélyekkel szemben fennálló egyes tartozások rendezéséről. Matolcsi János földművelésügyi miniszter. 1956. január 27. HU-MNL-OL-XIX-E-1-c. (287. doboz, 003/114/1955. sz.). Földművelésügyi Minisztérium utasítástervezet a mezőgazdasági termelősövetkezetek és termelősövetkezeti csoportok üzemi területén lakó kulákok kiköltöztetéséről. 1955. szeptember 10. Szigorúan titkos sz., a földművelésügyi miniszter 20/B/1956. számú utasítása a mezőgazdasági termelősövetkezetek és termelősövetkezeti csoportok üzemi területén lakó kulákok kiköltöztetéséről. Magyar András, miniszterhelyettes. 1956. március 10.

[62] HU-MNL-OL-M-KS 276-93. (659. ö. e. 340–372. oldal). A falusi osztályharc. 1955.

[63] Uo. (419–421. oldal). Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. feljegyzés a kulákság egyes kérdéseiről. 1956. július 7.

[64] HU-MNL-OL-M-KS 288-5. (10. ö. e. R-7. oldal). Jegyzőkönyv az Intéző Bizottság 1956. december 23-i üléséről. 1. Vita a kormánynyilatkozat legfőbb téziseiről.

[65] A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 10. számú törvényerejű rendelete a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyainak rendezéséről. *Magyar Közlöny*, 1957. február 3. 51–55. A földművelésügyi miniszter 3/1957. (II.3.) F.M. számú rendelete a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyainak rendezéséről szóló 1957. évi 10. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. *Magyar Közlöny*, 1957. február 3. 57–62. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 52. számú törvényerejű rendelete a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyainak rendezéséről szóló 1957. évi 10. számú törvényerejű rendelet kiegészítéséről. *Magyar Közlöny*, 1957. szeptember 3. 573–574. A földművelésügyi miniszter 13/1957. (IX.3.) F.M. számú rendelete a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyainak rendezéséről szóló 1957. évi 10. számú törvényerejű rendelet kiegészítése tárgyában kiadott 1957. évi 52. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. *Magyar Közlöny*, 1957. szeptember 3. 574–576.

[66] Vlagyimir Iljics Lenin (1870–1924) hirdette meg 1921-ben a bolsevikok által vezetett Szovjet-Oroszország (1922. december 22-től Szovjetunió) új gazdaságpolitikáját (oroszul Новая экономическая политика, novaja ekonomicseszkaja polityika, a rövidítése: NEP). Több magyar nyelvű, ötvenes évekbeli írásban új gazdasági politika elnevezéssel illették ezt az új irányt, amely a hadigazdálkodást felváltva teret engedett a piacgazdaság elemeinek, hogy ez által érdekeltté tegyék a gazdálkodókat a termelésben. Így például a parasztság eladhatta a gabonafeleslegét a piacon és földet is bérbe lehetett adni. A NEP gyakorlatilag a húszas évek végén, az első öt éves terv elindítása és a mezőgazdaság kényszerkollektivizálása által fejeződött be.

Címkék:

[Magyarország](#) ^[5]

[ötvenes évek](#) ^[6]

[mezőgazdaság](#) ^[7]

[kulákok](#) ^[8]

[kollektivizálás](#) ^[9]

Kiadás: 23. évfolyam (2023) 5. szám

Forrás webcím: <https://www.archivnet.hu/a-tartos-atmenet-parasztpolitikaja-feher-lajos-kulaktezisei>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/a-tartos-atmenet-parasztpolitikaja-feher-lajos-kulaktezisei>

[2] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/kep02_0.png

- [3] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/kep03.png>
- [4] https://ormansagihistoria.blog.hu/2018/06/23/kulakok_kitelepitesek
- [5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/magyarorszag>
- [6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/otvenes-evek>
- [7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/mezogazdasag>
- [8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/kulakok>
- [9] <https://www.archivnet.hu/cimkek/kollektivizalas>